

KÂDİ ABDULCEBBAR B. AHMED'İN İNSAN FİİLLERİNİN YARATILMASI VE EŞ'ÂRÎ'NİN KESB GÖRÜŞÜNÜ ELEŞTİRMESİ

Yrd.Doç.Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU¹

Aşağıdaki metin Mu'tezile kelâm bilginlerinden Kâdi Abdülcebbar b. Ahmed (ö.415/1025)'in "Şerhu'l-Usûli'l-Hamse" kitabından Türkçe'ye çevrilmiştir. Ta'lik eden: İmâm Ahmed b. Hüseyin b. Ebî Hâşim, Tahkik eden: Abdulkerim Osman, Mektebetu'l-Vehbe, Mısır, 1. Bs.,1384/1965 ve 1988, Sh.338-342 arası.

FİİLİN HAKİKATİ:

FİİL: Havâdis (sonradan olanlar) bakımından kâdir(gücü olan)den meydana gelen şeydir. Şüphesiz bu da fiilin meydana geldiği anda, fâilin ona güç yetirmesi gerektiği vehmini verir. Fakat bu, böyle değildir. Atıcı belki atar da, hedefe isabet etmeden ölebilir. En uygun olarak fiilin hakikati şöyle tanımlanır:

Fiilin Hakikati: Başkasının kendisine güç yetirdiği halde bulunan şeydir. Birinci tanıma yönelttiğimiz eleştiri buna yöneltilemez.

Ayrıca muhdesle fiil arasında fark vardır. Muhdesin bir muhdisi bulunduğu bilinmese de, muhdes varlığın muhdes olduğu bilinir. Fiil ise böyle değildir. Her ne kadar fiilin fâili tam olarak bilinmese de, fiil bilinince; onun fâilinin olduğu da bilinir.

Bu nedenle kâdılar kâdısı (Abdülcebbar) Luma' kitabındaki² çelişkiler konusunda Eş'ariyi "âlemin yaratıldığı ve onun da şüphesiz bir yaratıcısı olduğu sabittir" şeklindeki âlemin bir Sâni'i olduğuna dair getirdiği delili eleştirerek kınadı. Abdülcebbar ise; âlemin ilmi içeren yapıt olduğunu bilmek, onun bir yapıcısının olduğunu da bilmeyi gerektirir, dedi. Birinci delil nasıl doğru olabilir? Bu cümleden şu ortaya çıkar:

Fiil, fiil olarak bilinince onun herhangi bir fâili olduğu da buna göre bilinir. Fâilin belirlenmesi konusunda ise ancak bundan sonra söz söylenebilir.

¹ *KSU. İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü.

Fiillerin Yaratılması Sorunu:

Bundan maksat, kulların fiillerini kendilerinin yaratması (demek) olmayıp, insanların bunların muhdisleri olduğu konusundaki görüştür.

BU KONUDAKİ DEĞİŞİK GÖRÜŞLER:

Bu konudaki Mücebbire ekolleri arasında ihtilaf vardır:

A-Mucebbire Cehmiyyesinin Görüşü: Bunlardan bir kısmı, fiillerimizin ihdas bakımından bizimle hiç bir ilişkisinin olmadığını, bizlerin bu fiillerin sadece zarfları/kalıpları olduğumuzu ileri sürmüşlerdir. Bunu Cehm b. Safvân'ın arkadaşları olan Cehmiyye ileri sürmüştür.

B-Kesb Görüşünü İleri Sürenler: Bir kısmı da, bu fiillerin her ne kadar Allah'ın mahluku olsalar da, ancak *kesb* açısından bizimle ilişkisinin olduğunu ileri sürdüler.³

C-Tevellüd Görüşünü İleri Sürenler: Sonra bunlar da ihtilaf ettiler. Bir kısmı bu hususta "*mübâşir*"(direkt-doğrudan) yapılan fiillerle *mütevellid* (dolaylı) fiiller arasındaki fiillerin aynı olduğunu ileri sürdü. Bu da Dırar b.'Amr (ö.200h.)'ın görüşüdür. Bir kısmı da *mübâşir* fiiller *kesb* açısından bizimle ilişkilidir, *mütevellid* fiiller ise sadece Allah'ın yarattığı, kendine mahsus fiillerdir dediler. Bu meseleye girmeden önce, fiilin hakikatini açıklayalım:

FÂİL NASIL BİLİNİR?

Bir fiilin fâilini öğrenmek istemenin iki yolu vardır:

1.(Fâilin) durumunu incelemek: Eğer fiilin, fâilin kastına ve ondaki isteklere uygun bir şekilde meydana geldiğini veya istemediği şekilde olduğunu görürsen, bu fiilin faile ait olduğuna hükmedersin.

2.Makdûrun o hadis varlığına, fâilin gücü ile mümkün olmadığını bilersen, zâtı itibariyle kadir olan kişiye *makdur* olması gerekmektedir, ki o da Allah'tır.

Daha sonra Kâdı Abdulcebbâr kâdir-fâilin hakikatini açıkladıktan sonra kendi kendine şu soruyu sordu: İlk felsefecilerden bildirildiğine göre bir fiil ancak *mahallin tabiatı*yle veya mahallin sahip olduğu bir kuvvetle meydana geldiğini ileri süren insanlar varken, bu nasıl doğru olabilir? Daha sonra onlara *tab*'dan maksadınız nedir? diye sorulur. Eğer bundan murâdınız

² Ebu'l-Hasen el- Eş'ârî'nin Kitâb el-Lumâ'ı.

³ Müellif burada, Eş'ârîleri kastedmektedir.(A.S.)

muhtar fâil(özgür birey) ise, bu bizim de görüşümüzdür. Ancak bu ibâre doğru kabul edilmez. Çünkü Araplar muhtar faile tab' demezler. Yok eğer siz bundan zorunlu bir fiili kastediyorsanız, biz daha önce de bir fiilin ancak genel olarak meydana geldiğini söylemiştik. Öyle ise o fiile etki yapanın da genele döndürülmesi gerekir.

Daha sonra merhum Abdülcebbar fiilin hakikatini anlattıktan sonra, fiillerden övme ve sevabı hak eden ve yerme ile cezayı, ya da bunlardan hiç birini de hak etmemesi söz konusu olan fiillerin olduğunu görünce, fiillerin çeşitleri konusuna girmiştir.

FİLLERİN KISIMLARI

Bu husustaki kelamın özeti şudur: 1.Hudûsunda ve cinsinin sıfatında *fazla(lık)* sıfatı olan şeydir. 2. Cins ve hudûsunda fazla sıfatı olmayan şeydir.

Cinsinin sıfatı ve hudusunun üzerinde fazla sıfatı olmayan şudur: Kolay hareket ve kolay söz söyleme gibi, içinde övme ve yanılma olmayan davranışlardır. Cinsinin sıfatı ve hudusu üzerinde fazla sıfatı olmayanın davranışı, bilen yapmış olduğu fiildir.

KESBİN ELEŞTİRİSİ

Sonra Kadı Abdülcebbar bu bağlamda kesbi şöyle anlatmıştır: Kulların fiillerini Allah'a isnad eden mücebbire ve müdebbire ekollerinin bozuk olduğu aklen ve sem'an bilindir.

A-Mücebbirenin sınıfları:

Bu konudaki sözün özeti; *tasarruflarımızın bize ihtiyacı olduğu* ve gerçekleşmesinin *bize bağlı olduğu* şeklindedir.

Cehm b. Safvan bunların bizimle ilgili olmadığını iddia ederek şöyle demişti:

Biz bu fiillerin *zarflarıyız*; yaratılınca bizde meydana gelirler; yaratılmazsa meydana gelmezler. Dırar b. Amr ise eylemlerimizin meydana gelmesinin bizimle ilişkili olup, bize muhtaç olduğunu ileri sürmüştür. Ancak bu, *ihtiyaç* açısından kesbtir. Bu görüşünde o, Cehm'e katılmıştır. *İhâle* (?)'de buna şunları ilave etmiştir: Cehm'in fesadına hüküm verdiği şey mâkuldur, zikrettiği şeyler ise temel olarak mâkul değildir.

Mücebbire'nin sonrakileri, tasarrufları (eylemleri) ikiye ayırmışlardır. Bir kısmının *mübâşir*(direkt) olup, bunların bizimle alakalı olduğunu, diğer kısmının ise *mutevellid*(dolaylı) olup bizimle alakalı olmadıklarını söylemişlerdir.

Sonrakiler öncekilere bu konuda katıldılar. İhâle'de bunun üzerine şunu eklediler: Mübaşir ile mütevellidin arasını ayırmak mümkün olmadığı halde onlar bunların arasını ayırmışlardır. Biz bu görüşün bozukluğu ile uğraşmadan önce kesbin ne olduğunu açıklamamız gerekir.

B-LÛGAT VE İSTILAH BAKIMINDAN KESBİN HAKİKATI

Kesbin lûgat ve ıstilahî manası vardır. Kesb: Fayda sağlayan veya zararı savuşturan her şeye denir.

Araplar, bir fiil fayda sağladığında veya zararı savuşturduğunda, buna kesb adını vermişlerdir. Olayı(fiili) meydana getirene *kâsib*, yırtıcı kuşlara da *kevâsib* demişlerdir.

Kesb hakkında ıstılâhî bir tanım olduğu halde, Arapçadan buna delil getirdiniz denirse şöyle deriz:

İstilah, akledilmeyen şeye imkan vermez. Bir şey önce anlam olarak anlaşılır. Şayet o şeyin lûgatte ismi/karşılığı bulunmayıp, ıstılâhî anlam idrak edilmese,onun ıstilahını getirmeye gerek yoktur. Aynı zamanda ıstilahın, asıl için konulmuş olanın bir benzeri olması gerekir. Bize karşı olanların görüşünde ise, asıl için konulmuş olanın bir benzeri yoktur. Bu tespit edilince, bu görüşün bozuk olduğuna karar veririz. Cehm'in görüşü ise,bu açıklamış olduğumuz bozuk görüşler içerisinde yer alır. Fakat kesb hakkında söz söyleyenlerin görüşlerinin bozuk olduğu yolla bilinir:Delâle ve İhâle yolu ile.

"DELÂLE" VE "İHÂLE" YOLU İLE KESBİN BOZUKLUĞU

1.Kesbin Yanlışlığının (fesadının) Delâle Yoluyla Açıklanması.

2.Özü itibariyle mâkul olmayan bir şey çıkarsa, tartışma zahmetine girmeye gerek yoktur. Çünkü mâkul olmayan bir *teslis(üçleme/üç ilahçılık)* meselesinin yanlışlığını ortaya çıkarırken biz bu yolu izledik. Tabiatçılara dedik ki: "Tab" meselesindeki görüşünüz mâkul değildir. Hristiyanlara da, birin üç olduğuna inanmak mümkün olmadığı için bu görüşünüz mâkul değildir ve bu hususta tartışmanın hiç bir yönü yoktur. İşte kesb görüşünün de yanlışlığı bu metotla ortaya çıkmıştır.

Mezhepler bahsinde anlattığımız gibi, kesb anlayışı mâkul bir şey değildir.

Bu söylediklerimizin doğruluğunu şu husus da ortaya çıkarıyor: Eğer bu mâkul bir şey olsaydı,İmamiye, Havariç, Mutezile ve Zeydiyye gibi Mücebbire'ye muhalif olanların bunu

mâkul görmeleri gerekirdi(!). Oysa onlar bunu mâkul görmezler. Çünkü onları buna iten sebepler bolca bulunmaktadır ve onlar bu meseleyi araştırma noktasında güçlü bir azme de sahiptirler. Farklı mezheplere mensup olmalarına, vatanları ve memleketleri bir birinden uzak olmasına ve bu meselede uzun uzun tartışmalarına rağmen bu ekoller arasında bu manayı mâkul gördüğü veya en azından zan ettiği iddiasında bulunan hiç kimse olmadığına göre, buna inanmanın ve onu anlatmanın mümkün olmadığı ortaya çıkar. Onlar bu manayı akıl edip, ona inandıkları, ancak bu hususta tartışmaktan ve onu yanlış göstermekten aciz oldukları için bunu gizlediklerini ve hatta inkar ettiklerini söyleyip; bunu anlamıyoruz, ona yol bulamıyoruz diye bir iddiada bulunurlarsa, onlara şu cevabı veririz:

Dedik ki: Bu yöntem ittifak yoluyla ancak *sayılar* için geçerli olur. Çok sayılar ve büyük orandaki hususlarda düşünülemez. Özellikle eğer böyle bir ihbarda bulunanların bir kısmı doğudan, bir kısmı batıdan iseler, bu asla düşünülemez.

Kesbin mâkul olmadığını gösteren başka bir kanıt da şudur: Eğer mâkul olsaydı, dilcilerin anladıkları ve onu ifade ettikleri gibi, diğer dilcilerin de bunu anlayıp, o manayı ifade edecek bir ibare koyabilmeleri gerekirdi. Çünkü onu anladıklarından hâli(boş) bırakmak uygun değildir. Başka bir dilde bu manayı ifade eden hiç bir lafzın bulunmaması, bunun mâkul olmadığını gösterir.
